

Over twee soorten dogmatisme

Rudolf Boehm

1

Ziehier wat ik door navolgende uiteenzetting hoofdzakelijk zou willen te overwegen geven: Men kan dogmatisme definiëren als de stelling welke inhoudt dat het noodzakelijk is om ononderzochte beginselen als vooropstellingen te aanvaarden. Er zijn dan echter twee types van dogmatisme mogelijk. De dogmaticus kan zich namelijk verzetten tegen elk onderzoek van bepaalde vooropgestelde beginselen. Men kan dit het categorisch of thetisch dogmatisme noemen. De dogmaticus kan integendeel ook het onderzoek van vooropgestelde beginselen aanbevelen en zelfs eisen, zonder daarmee op te houden dogmaticus te zijn, want ook hij zal beweren dat men noodzakelijkerwijze moet vertrekken van ononderzochte vooropgestelde beginselen: waren deze niet ononderzocht, dan moest geen onderzoek navolgen, en wanneer dit onderzoek inzet zijn de beginselen welke men gaat onderzoeken reeds, ononderzocht, vooropgesteld. Ook dit is dogmatisme, ik noem het een problematisch of thematisch dogmatisme. Zelfs kan de uitdrukkelijk gestelde eis om over te gaan tot een onderzoek van de ononderzocht vooropgestelde beginselen beter dan om het even welk ander argument dienen als alibi van een dogmatisme, namelijk ter verdediging van de stelling dat het noodzakelijk zou zijn om ononderzochte beginselen als vooropstellingen te aanvaarden.

Wat vooropgesteld wordt, namelijk in welke zin het vooropgesteld wordt, is in de twee gevallen zeker niet hetzelfde. Juist op dit verschil tracht ik te wijzen wanneer ik in het ene geval spreek van een thesis, een stelling of een categorie (in de zin van affirmatie) die tot dogma gemaakt wordt, en in het ander geval van een thema of een probleem (in de zin van een vraagstelling) dat dogmatisch wordt vooropgesteld. Wat ik wil trachten aan te tonen is precies dit: dat er een specifiek, verborgen en gevaarlijk type van dogmatisme bestaat en ons bedreigt, dat een dogmatisme van de vraagstelling, van de problematiek of de thematiek is.

Een bepaald thema (van bespreking, van discussie, van onderzoek) naar voren brengen, een bepaald probleem stellen of een bepaalde hypothese

formuleren, houdt namelijk de eis in: dít moet besproken, dít moet nagegaan, dít moet onderzocht worden — en (binnen de grenzen van een bepaald gebied) niets anders, dít onderzoek bezit prioriteit. Meteen komt een bepaald onderwerp op het voorplan en worden andere op de achtergrond verdrongen, en het onderwerp dat op het voorplan staat wordt meteen geplaatst in een bepaald perspectief en andere mogelijke oogpunten worden verwaarloosd. Stel dat de uitslag van het onderzoek voor de als probleem vooropgestelde hypothese negatief is. Dan gaat zelfs dit negatief resultaat in verhouding blijven staan tot de vooropgestelde hypothese. Inmiddels werd veel tijd, werk en attentie aan dit onderzoek besteed. Men gaat al deze tijd, al dat werk en al die inspanning niet graag als helemaal verloren willen beschouwen; men gaat liefst opnieuw willen beginnen vanuit een hypothese die niet te ver van de eerste afwijkt. Gesteld dat de uitslag van het onderzoek positief lijkt. Dan kan dat eventueel hoofdzakelijk aan het feit te wijten zijn dat men de gegevens van meetaf aan alleen onder het bepaald oogpunt van de vooropgestelde hypothese heeft bekeken, en dat daardoor andere oogpunten nooit een kans kregen om aan bod te komen. Stel dat de vraagstelling van meetaf aan verkeerd was: juist in dit geval bestaat een groot risico dat het onderzoek nooit tot een echt beslissend resultaat gaat leiden, het gaat eindeloos voort en de vooropgestelde hypothese blijft aan de dagorde. Wie zich zou hebben verzet tegen de probleemstelling zelf, zou ondertussen nog beschuldigd worden van dogmatisme, omdat hij blijkbaar de vooropgestelde hypothese ononderzocht zou willen laten en haar zonder verder onderzoek of vóór afsluiting van het onderzoek zou willen verwerpen.

Ik geef een eenvoudig voorbeeld ter illustratie van wat ik bedoel, een zeer concreet, en als het lijkt, zeer actueel voorbeeld. Enkele jaren geleden werd te Gent een thesis verdedigd over het onderwerp 'verkeer en alcohol'.¹ Men gaat het belangrijk achten, en nog meer na vernomen te hebben dat het tot onderwerp werd gemaakt van een dergelijke wetenschappelijke studie tot het verkrijgen van de graad van doctor in de criminologie. Nu, op bladzijde 124 (van 189 gedrukte bladzijden in het totaal) verneemt men dat in 1965 onder het totaal aantal plaatsgevonden verkeersongevallen in België 2,8 % en in Nederland 1,2 % ongevallen te wijten waren aan het feit dat de bestuurder onder invloed verkeerde van alcoholhoudende drank. Voor zware ongevallen is het percentage iets hoger, voor ongevallen met dodelijke gevolgen bv. volgens maximale schattingen tegen 6,6 %. In het begin van zijn werk zegt de auteur: 'De meningen blijken over het algemeen uiteen te lopen van 'bij nagenoeg alle ernstige verkeersongevallen is er sprake van alcoholmisbruik' tot 'de rol van alcohol bij het verkeer is te verwaarlozen' . . . In deze studie wordt getracht op bovenstaande en andere vragen een antwoord te geven'.² Maar hier haalt hij vermelde cijfers niet

aan. Verkeer en alcohol is nu eens het thema, en moet bijgevolg belangrijk geacht worden. Het wordt nu echter nog interessanter. Volgens gegevens door de auteur zelf verzameld blijkt dat niet minder dan 50,7 % van personen die beschuldigd werden van rijden onder alcohol (wegens het veroorzaken van ongevallen of wegens opvallende gedragingen van andere aard) de politie reeds bekend waren wegens andere delicten, alcoholdelicten niet meegerekend; dit tegen slechts 13 % bij het totaal aantal personen die bij verkeersongevallen betrokken waren; en tegen een onbekend maar heel zeker nog iets lager percentage bij de doorsnee burger.³ De rol van het alcoholgebruik bij verkeersongevallen zou bijgevolg een bijkomstig verschijnsel kunnen zijn bij het feit dat de ongevallen veroorzaakt onder invloed van alcohol voor een zeer groot deel te wijten zijn aan sociaal on-aangepaste verkeerdeelnemers welke bovendien drinken. De auteur zelf staat blijkbaar onder de indruk van dit feit en komt er regelmatig op terug, maar hij trekt er geen enkele conclusie uit. Het thema is nu eens verkeer en alcohol. De gegevens wekken echter de verdenking op dat dit op zichzelf een verkeerd gesteld probleem zou kunnen zijn.

Zoveel ter inleiding met betrekking tot mijn hoofdbedoeling. Een bijbedoeling is dan de volgende: ik zou de aandacht willen afleiden van het verschijnsel dogmatisme in zijn meest manifeste maar op dit ogenblik minst dreigende vorm van godsdienstige en theologische dogmas en ze eerder richten op de rol welke het zojuist geschetst tweede type van dogmatisme kan spelen midden in de bedrijvigheid van onze moderne wetenschap. Wanneer deze wetenschap zich tegen elke vorm van dogmatisme verzet, wanneer wetenschappelijk denken heet kritisch denken en wanneer een kritische geest vooral gekenmerkt is door zijn bereidheid tot zelfkritiek, dan gaat geen voorstander, beoefenaar of bewonderaar van onze wetenschap hierop met verontwaardiging kunnen reageren. En in dezelfde mate waarin ons samenleven meer en meer bepaald wordt door wetenschappelijk gefundeerde beslissingen, wint precies deze taak aan hoogdringendheid: stelselmatig en onversaagd elke spoor van dreigend dogmatisme in de schoot van de wetenschap zelf na te gaan. Elke spoor van mogelijk dreigend dogmatisme op de kant van de wetenschap zelf weegt vandaag reeds zwaarder dan de welgekende dogmatische trend van oude godsdienstige leerstelsels welke met de dag grotere moeilijkheden ondervinden om zich in onze wereld nog te doen gelden.

2

Aangezien echter wat ik zojuist over de overgeleverde godsdienst heb gezegd doch niet iedereen overtuiging is en om elke misverstand te voorkomen, ga ik niettemin vertrekken van enkele beschouwingen over godsdienstig-theologisch dogmatisme welke ertoe kunnen bijdragen mijn cen-

traal probleem toe te lichten. Ziehier wat ik in dit verband zou trachten aan te tonen: namelijk dat men ook op het gebied van godsdienst en theologie de eigenlijk dreigende vorm van dogmatisme aantreft als een dogmatisme van de vraagstelling, en juist daar waar het zou kunnen lijken dat van een categorisch dogmatisme afstand wordt gedaan. Ik wil dit aantonen aan de hand van het voorbeeld van het theologisch systeem van Thomas van Aquino, heilige en kerkleeraar van de rooms-katholieke christelijke kerk. Tevoren wil ik even ingaan op de stellingen ter zake van twee vooraanstaande hedendaagse katholieke priester-filosofen in dit land, Fernand van Steenberg en Albert Dondeyne, beide professoren aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit Leuven of diens franstalige tegenhanger. Zowel Van Steenberg, van de conservatieve vleugel van de Leuvense hoogleraren in de wijsbegeerte, alsook Dondeyne, van de progressieve vleugel, trachten namelijk de tussenkomst van een godsdienstig-theologisch dogmatisme van kerkelijke autoriteiten op het gebied van filosofie en wetenschappelijke navorsing te bestrijden. In feite gaan we zien dat beider goedgemeend antidogmatisme neer komt op een erger categorisch dogmatisme dan de openlijk dogmatische houding van Thomas, de grote filosofisch-theologische denker uit de 13e eeuw, terwijl het dogmatisme van deze laatste niettemin machtiger en van een gevaarlijker type is doordat het als een problematisch dogmatisme verschijnt.

Laat ik maar direct Van Steenberg zelf aan het woord. Over de wetenschap, meer bepaald de filosofie en nog meer bepaald de metafysica schrijft hij het volgende: 'ce savoir de niveau scientifique se construit selon ses méthodes propres, dans une rigoureuse autonomie scientifique; ce sont ses principes et ses méthodes qui le définissent et le caractérisent; la révélation chrétienne n'intervient jamais pour lui dicter ses principes, ses méthodes ou ses conclusions. Comme on l'a expliqué plus haut, la révélation et ceux qui en sont les gardiens exercent une double influence sur la *personne* du philosophe, du métaphysicien, soit en lui suggérant des thèmes de réflexion, soit en l'avertissant des périls qu'il court, des erreurs à éviter; mais cette influence n'atteint pas directement la science métaphysique dans son élaboration et n'en fait donc pas une 'métaphysique chrétienne'.'⁴

Ook een christelijke filosoof zou dus onbekommerd om zagezegd geopenbaarde waarheden en hun gezaghebbende hoeders in volgestrekte autonomie wetenschappelijke principes en methodes kunnen bezigen. Alleen gaat hij énezijdig niet onbeïnvloed blijven van de godsdienstige thematiek. Men vindt er niets bij, maar ik zal er meer uitvoerig op terug komen. Anderzijds kan onze christelijke wijsgeer echter in aanraking komen met het gezag van zijn kerk op het punt waar hij tot zijn conclusies komt. Van Steenberg preciseerd dat als volgt: 'l'Eglise ne lui dicte pas les conclusions auxquelles il doit aboutir, mais le met en garde contre celles qui

seraient téméraires ou erronées et l'invite à reprendre sa recherche avec plus de prudence; sans doute, l'application de ce contrôle a donné lieu à des excès . . . mais l'abus d'une loi juste n'en condamne pas l'usage. . .⁵ Dus onze christelijke filosoof gaat zijn werk na in volstrekte wetenschappelijke autonomie. Nu komt hij echter toevallig tot conclusies die niet stroken met de leer van de kerkelijke theologie, conclusies die hachelijk of zelfs gevaarlijk geacht worden. Hij moet zijn onderzoek met meer voorzichtigheid heropnemen. Hij gaat vermoedelijk zijn principes en zijn methodes moeten wijzigen, of allebei. Met andere woorden, de eigenlijke en tenslotte doorslaggevende principes van zijn onderzoek zijn vastgelegd door openbaring en autoriteit op het niveau van zijn vermeende conclusies. De door Van Steenberg voorgestane tolerantie ten opzichte van autonoom wetenschappelijk filosoferen komt slechts erop neer, de illusie van de filosoof te tolereren dat hij zijn principes en methodes in volstrekte wetenschappelijke onafhankelijkheid zou kunnen verkiezen.

Dondeyne gaat — in zijn bedoelingen — heel iets verder dan Van Steenberg; hij haalt de befaamde woorden van Jean Jaurès aan en sluit zich erbij aan: 'Ce qu'il faut sauvegarder avant tout, ce qui est le bien inestimable conquis pas l'homme à travers tous les préjugés, les souffrances et les combats, c'est cette idée qu'il n'y a pas de vérité sacrée, c'est-à-dire de vérité interdite à la pleine investigation de l'homme . . .(;) aucun dogme ne doit limiter le perpétuel effort et la perpétuelle recherche de la race humaine'.⁶ Hij is van mening dat een dogma in de zin van de theologie geen 'vérité-tabou', 'interdite à l'investigation de l'homme' mag zijn — of veeleer niet *is*, volgens het terminologisch taalgebruik van de theologie zelf.⁷ Hierin heeft hij ongetwijfeld gelijk: de begrippen dogma en dogmatiek worden inderdaad in de theologie — de protestantse zowel als de katholieke — in een betekenis gebruikt die, in dat begrip, nog niets van dogmatisme insluit: dogma is volgens dit taalgebruik eenvoudig de inhoud of het object van het geloof (dogmatiek de systematische uitleg van dit object), en dit begrip als dusdanig zou nog geenszins uitsluiten dat deze inhouden van het geloof aan een onderzoek zouden onderworpen kunnen of moeten worden vooraleer ze aanvaard worden. (Bij officiële afkondigingen van nieuwe dogmas door de Roomse kerk wordt overigens zelfs niet van dogmas, maar van definitiones gesproken). Maar door dit taalgebruik wordt helemaal niets opgelost. We kunnen het aan de hand van Dondeynes eigen beschouwingen aantonen. In aansluiting bij het taalgebruik van de theologie dat hij preciseert, stelt Dondeyne: 'cette foi n'est pas une adhésion aveugle et n'interdit nullement une réflexion ultérieure sur la foi'.⁸ Een nàkomende reflexie betreffende het geloof is niet uitgesloten. Dondeyne gaat verder: 'la foi elle-même exige de la raison qu'elle élabore une justification de la foi et poursuiवे son oeuvre de synthèse en tenant compte de

toutes les vérités, quelles que soient leur teneur et leur origine'.⁹ Maar nu wordt van de rede al 'geëist' dat ze het geloof 'rechtvaardigt'. Is dat slechts een ongelukkige uitdrukkingwijze die Dondeyne ontsnapt is? Welnu, de rede 'moet rekening houden met al de waarheden, van welke inhoud en oorsprong ook'. Welke waarheden zijn bedoeld? Dondeyne verwijst om zijn liberale of tenminste liberaal bedoelde overtuigingen te verdedigen naar een leer die men te Leuven de Heilige Thomas toeschrijft en die hij noemt 'la doctrine . . . de la nécessaire compatibilité de la foi et de la raison': 'quelle que soit leur origine, ces différentes vérités ne peuvent se contredire'.¹⁰ De liberale bedoeling is deze: precies indien we overtuigd zijn van de waarheid van onze geloofsinhouden, moeten we van de rede niets vrez-zen, kunnen we haar een volstrekte vrijheid van onderzoek toestaan, want ze zal tot geen ander resultaat kunnen komen dan dezelfde waarheid die we reeds geloven. Maar onder de verscheidene waarheden welke elkander onmogelijk kunnen tegenspreken en onder àl de waarheden van welke oorsprong ook (bv. de openbaring) waarmede de rede moet rekening houden kent de gelovige bij voorbaat — zijn geloofswaarheden. Indien nu ándere waarheden door de rede worden ontdekt en deze afwijken van de geloofswaarheden, en indien men overtuigd is dat deze verscheidene waarheden elkander niet kunnen tegenspreken: wat gaat gebeuren? Men gaat de onderzoeker die tot resultaten is gekomen die afwijken van zekere waarheden (welke toevallig afkomstig zijn van goddelijke openbaring) verwijten — dat hij dogmatisch te werk gegaan is door geen rekening te hebben gehouden met ál de waarheden, van welke inhoud en welke oorsprong ook. Welnu, Dondeyne bezit de moed om deze conclusie niet te trekken: volgens hem moet gebeurlijk in geval van tegenspraak tussen vermeende waarheden van geopenbaarde oorsprong en resultaten van wetenschappelijk onderzoek ook eens een zagezegd geopenbaarde waarheid opgeofferd worden. Zo zegt hij over het geval Galilei: 'L'affaire de Galilée fut, certes, une victoire pour la raison, mais aussi un insigne bienfait pour la foi et pour la théologie: les théologiens furent obligés de repenser leur synthèse et la foi y gagna immensément en pureté et en grandeur. Que la terre tourne autour du soleil ou le soleil autour de la terre, la chose n'a vraiment aucune importance pour la sanctification du genre humain et son salut éternel'.¹¹ Dat klinkt zeer mooi. Maar deze oplossing is doch een beetje te gemakkelijk. Iedereen kent het genre discussies waar iemand hardnekkig vasthoudt aan een bepaalde stelling, tot dat hij uiteindelijk inziet dat deze stelling werkelijk onhoudbaar is en dan plots verklaart dat die vraag hem 'overigens' helemaal niet interesseert. Op dezelfde wijze zou dan een geloofsleer over eeuwen en eeuwen heen bepaalde 'waarheden' zonder enig bewijs kunnen opleggen, totdat eens het tegendeel zou bewezen worden: en dan zich aan elke discussie kunnen onttrekken door de verklaring dat

de betreffende vraag plots voor haar geen belang meer bezit. Onze verdere uiteenzetting gaat zelfs tot het vermoeden leiden dat een dergelijke schijnbaar liberale houding in feite erop neerkomt het dogmatisme geenszins te matigen, maar integendeel te verstevigen.

3

Laat ik met deze zogenaamd ondogmatische opvattingen van moderne 'thomisten' deze van Thomas van Aquino zelf vergelijken. Bij een eerste benadering gaat deze, in vergelijking met zijn volgelingen, ons precies voor zich innemen door zijn tenminste openlijk, eerlijk en vrijmoedig uitgesproken dogmatisme. Bij nader toezien gaan we tot onze verbazing vaststellen dat dit openlijk verklaard dogmatisme in feite zelf neerkomt op een denkhouding die eigenlijk helemaal niet zó dogmatisch is als men had kunnen verwachten. Maar op de derde kijk gaan we dan met diep onbehagen de achterdocht krijgen dat precies achter dit schijnbaar ondogmatische van Thomas' werkingswijze het meest gevaarlijk dogmatisme schuil gaat.

Volgens Thomas moet een theologie welke vertrekt van en steunt op openbaarde principes (ze loopt bij hem meestal onder de benaming 'sacra doctrina', spijs de titel *Summa theologiae* van zijn hoofdwerk) in de plaats treden van de filosofie. Hij is wel van mening dat per slot van rekening ook een filosofie die zich alleen door het 'natuurlijk licht' van de rede laat leiden tot dezelfde 'waarheden' zou moeten doordringen als deze welke de theologie vooropstelt; maar de openbaring moet ertoe dienen te vermijden dat deze waarheden slechts voor enkele scherpzinnige denkers en slechts langs bezwaarlijke omwegen en dan nog steeds vermengd met alle soorten vergissingen bekend worden. Aldus Thomas in het eerste artikel van de eerste quaestio van het eerste gedeelte van de *Summa theologiae*.¹² Onmiddellijk, in artikel 2, gaat hij in op de opwerping of een dergelijke theologie dan een wetenschap zou kunnen genoemd worden: 'Het schijnt dat de heilige leer geen wetenschap zou zijn. Elke wetenschap gaat namelijk uit van door zichzelf gekende beginselen: de heilige leer echter gaat uit van geloofsartikelen, welke niet door zichzelf gekend zijn, gezien het feit dat ze niet door iedereen aanvaard worden . . .' Het antwoord van Thomas op deze opwerping luidt: Er zijn in feite twee soorten wetenschappen. Wetenschappen van de eerste soort steunen inderdaad op beginselen die alleen door het natuurlijk licht van het verstand gekend zijn; bv. de arithmetica en de meetkunde. Wetenschappen van een tweede soort daarentegen ontleen hun principes aan een of andere hogere wetenschap, bv. vertrekt een wetenschappelijke musicologie van beginselen ontleend aan de arithmetica, en een wetenschappelijke perspectievenleer van beginselen ontleend aan de meetkunde. Die wetenschappen welke hun beginselen niet moeten overnemen uit andere wetenschappen zijn volgens Thomas van hogere rang.

Niettemin zouden de ondergeschikte wetenschappen geenszins aan wetenschappelijkheid winnen door te weigeren hun beginselen van hogere wetenschappen te ontlenen: precies om zakelijk-wetenschappelijk redenen kunnen niet alle wetenschappen in dezelfde zin autonoom zijn; een musicologie die niet zou steunen op beginselen uit de wiskunde zou onwetenschappelijk en dilettantisch blijven. Had Thomas later geleefd, dan had hij zeker niet nagelaten een nog veel meer spectaculair voorbeeld aan te halen: De natuurkunde is juist tot de moderne exacte wetenschap geworden die ze nu is door haar autonomie op te geven en voortaan te steunen op beginselen ontleend aan de wiskunde; ze werd gegrond door Newton, wiens hoofdwerk de merkwaardige titel draagt: *Philosophiae naturalis principia mathematica*. (De zogenaamde engelse empiristen, en op de eerste plaats John Locke, hebben juist om deze reden het werk van Newton als zuivere of toegepaste wiskunde beschouwd en niet als authentieke natuurkunde willen aanvaarden). Welnu, gaat Thomas voort, de theologie welke steunt op geopenbaarde beginselen is een wetenschap van het tweede type: zij ontleent haar beginselen uit een hogere wetenschap, namelijk de wetenschap van God, t.t.z. het weten dat God zelf bezit. Een filosofie die met dezelfde aanspraak op universaliteit hetzelfde onderwerp als de theologie zou behandelen, maar zonder op dit hoger weten van God te steunen en zonder haar beginselen aan de goddelijke openbaring te ontlenen, zou precies onwetenschappelijk zijn en dilettantisch. En nu moeten we toegeven dat Thomas met deze argumenten inderdaad rechtsstreeks kan aansluiten bij de idee zelf van filosofie zoals deze voor het eerst werd omschreven in de griekse oudheid door Platoon en Aristoteles. Filosofie, dat is meer in 't bijzonder volgens Aristoteles, niets anders dan een streven naar zuiver theoretisch weten, namelijk een weten dat de werkelijkheid zou beschouwen in volstrekte objectiviteit, vrij van elke belemmering door de maatschappelijke afhankelijkheden, de fysische behoefte en de subjectieve interessen en doelstellingen van de mens. Een dergelijk 'vrij' weten, — dat geeft Aristoteles onmiddellijk toe — zou eigenlijk de grenzen van het menselijke overschrijden en een weten zijn zoals slechts een God het zou kunnen bezitten. Juist daarom, gaat Aristoteles voort, in het belang van de echte bevrijding van de mens en om hem langs het weten om te verheffen tot een godgelijke toestand (van heersing over de natuur), is het de moeite om een dergelijk weten na te streven (te filosoferen).¹³ Maar zou dan niet ook de meest gepaste weg van een dergelijke filosofie erin bestaan, indien mogelijk, God zelf als de bezitter van een dergelijk weten te onderwerpen en zich te laten leiden door beginselen die God zelf ons door een openbaring zou bekend maken? Deze consequentie heeft dan inderdaad ook reeds lang vóór Thomas de heidense filosoof Proclus (uit de vijfde eeuw) getrokken. We staan hier vermoedelijk aan de eerste oorsprong van

de rol welke het dogmatisme in de geschiedenis van onze westerse beschaving heeft kunnen spelen.

Op dit punt gaan we nu echter natuurlijk de volgende hoofdvraag stellen: hoe zou men eigenlijk kunnen weten of een zogezegde goddelijke openbaring waaraan men zijn principes zal ontleen wel degelijk als een authentieke openbaring kan en moet aanvaard worden — ook al zou men de principiële mogelijkheid van een goddelijke openbaring niet bij voorbaat in twijfel trekken? Nu, ook op deze vraag heeft Thomas een antwoord: dit antwoord is precies het geheel van zijn werk. Thomas gaat een poging doen om, uitgaande van de beginselen die hij aan de zogenaamde goddelijke openbaring ontleent over te gaan tot een systematische, alomvattende en coherente verklaring of interpretatie van de werkelijkheid van natuur en mens. (Want zelfevident zijn de geopenbaarde beginselen per definitie inderdaad niet). Indien hij erin slaagt, gaat men de vooropgestelde beginselen om zo te zeggen als geverifieerd kunnen en moeten beschouwen. En op vergelijkbare wijze gaan al de grote denkers uit de scholastiek tewerk, volgens de leuze van Anselmus van Canterbury: 'credo ut intelligam'. En plots lijkt het nu alsof wij Thomas geen dogmaticus zouden mogen noemen voordat we hem in zijn geweldige poging om zijn beginselen te verifiëren gevolgd hebben.

En laat ons nu maar toegeven: daartoe hebben we gewoonweg — geen goesting, of tenminste — geen tijd. We zijn ervan overtuigd dat we meer belangrijke dingen te doen hebben. We twijfelen bij voorbaat of het wel de moeite waard zou zijn om Thomas' uiteenzetting na te gaan. Zijn we er dan bij voorbaat zo vast van overtuigd dat het wereldbeeld van Thomas door de feiten zal weerlegd worden of reeds lang weerlegd zou zijn? Misschien, maar misschien ook niet. Misschien zouden we eerder vrezen dat we, eens dat we op de door Thomas vooropgestelde beginselen zijn ingegaan, de gevangen van zijn systeem zouden blijven. Wanneer men eens de werkelijkheid benadert vanuit de beginselen van een dergelijke theologie, dan zal men waarschijnlijk ipso facto om het even welk feit in een licht zien verschijnen dat het als een bevestiging te meer van de juistheid van de vooropgestelde principes moet laten voorkomen. Feiten waarop we zouden willen wijzen om de juistheid van deze beginselen te betwisten, zouden we, op de weg die door deze beginselen zelf om het heelal uit te leggen gewezen wordt, misschien helemaal niet ontmoeten. In het geval van andere feiten waarvan we zouden kunnen beweren dat ze moeilijk te verklaren zouden zijn op grondslag van de beginselen van de theologie, zou men ons vermoedelijk een kommentaar op de leer van Thomas voorstellen welke het zou mogelijk maken om met behulp van bijkomende hypothesen bedoelde feiten doch binnen het systeem begrijpelijk te maken. Kortom, vermoedelijk zouden we eerder denken: waarschijnlijk is het inderdaad helemaal niet

onmogelijk om de werkelijkheid aan een verklarende interpretatie te onderwerpen welke de werkelijkheid in haar geheel en op volstrekt coherente wijze bij voorbaat alleen in het licht van de vooropgestelde beginselen van de christelijke theologie laat verschijnen. Maar juist in deze methode, die erin bestaat, vanuit vooropgestelde beginselen zomaar bij middel van eenzijdige interpretatie en kategorische verklaring een gesloten wereldbeeld op te bouwen, lijkt ons uiteindelijk het eigenlijk dogmatisme te bestaan.

4

Om ons tegen een dergelijk theologisch dogmatisme te verzetten zouden we nu willen verwijzen naar echt kritisch wetenschappelijk onderzoek. Maar vertonen de methodes van verificatie waarop ons wetenschappelijk onderzoek op zijn beurt een beroep doet niet sommige trekken van gelijkenis met de zojuist omschreven theologische methode van interpretatie? Zeker, in zijn concrete toepassing is verificatie in de moderne wetenschap heel iets anders dan wat we een soort verificatie konden noemen in een theologisch systeem zoals dat van Thomas van Aquino. Niettemin valt tenminste één belangrijke gemeenschappelijke trek onmiddellijk op: ook in de moderne wetenschap is verificatie een methode om vóór opgestelde beginselen van verklaring (hypothesen, theoriën) achterna te onderzoeken en te toetsen. Het feit zelf dat wetenschappelijke hypothesen of theoriën aanleiding geven tot een onderzoek, ingesteld met de bedoeling om deze hypothesen of theoriën eventueel te verifiëren, wijst op een ander feit, namelijk dat bedoelde hypothesen of theoriën inmiddels ononderzocht worden vooropgesteld. Natuurlijk betekent dat — tenminste in beginsel — niet, dat ze reeds als waar worden beschouwd en aanvaard eerdad ze daadwerkelijk geverifieerd zijn. Niettemin gaat de nog ononderzochte vooropgestelde hypothese of theorie ondertussen de navorsing op doorslaggevende wijze oriënteren en de tijd, het werk en de attentie van de navorsers verregaande in beslag nemen. Men gaat 'ermee werken'. Maar dat men met een bepaalde hypothese of theorie 'kan werken' is voor vele wetenschapsmensen ook maar de enige betekenis van 'waarheid' van een hypothese of theorie. In deze zin zouden deze dan toch bij voorbaat als 'waar' vooropgesteld zijn. En slaagt men uiteindelijk erin om bedoelde hypothese of theorie daadwerkelijk te verifiëren (gesteld dat een volledige verificatie überhaupt mogelijk is, wat dikwijls wordt betwist), dan is ook op die manier slechts bewezen dat deze hypothese of theorie een *mogelijke* verklaring van de feiten inhoudt, geenszins dat het de enig mogelijke verklaring zou zijn. Ook de moderne wetenschap lijkt dus gedwongen haar principes ononderzocht voorop te stellen — maar, zegt men, steeds maar *voorlopig*. En dit lijkt nu het beslissend punt te zijn waarop zich wetenschappelijk denken als kritisch denken van elke vorm van dogmatisme onderscheidt: De weten-

schap kan vasthouden aan een bepaalde hypothese of theorie zolang ze geen feiten ontmoet die deze hypothese of theorie tegenspreken. Maar indien dat gebeurt, gaat ze haar hypothese of theorie laten vallen. Dat heeft dan ook aanleiding gegeven tot de centrale stelling van de wetenschapstheorie van Karl Popper: '*Een empirisch-wetenschappelijk systeem moet aan de ervaring kunnen schipbreuk kunnen lijden*',¹⁴ of het moet gekenmerkt zijn door de verzekerde principiële mogelijkheid om het te falsifiëren (bedoeld is niet, het te 'vervalsen', maar zijn eventuele verkeerdheid empirisch te kunnen aantonen).

Maar Popper was wel bewust dat deze eis ook met betrekking tot de moderne wetenschap geenszins triviaal is, of vanzelfsprekend door haar zou vervuld worden. Hij vertelt het volgende, wat hem ertoe gebracht heeft zijn eis van falsifieerbaarheid te formuleren en centraal te stellen: Hij stond, nog in Wenen, in nauw contact met Alfred Adler, de dissidente volgelinge van Freud en stichter van de Individualpsychologie (waar we onze minderwaardigheidscomplexen vandaan hebben). Hij had zijn twijfels betreffende de juistheid van Adlers psychologische theoriën, en eensdags deelde hij hem een geval mee dat Adler volgens hem onmogelijk zou kunnen interpreteren aan de hand van zijn verklaringsbeginselen. Maar zonder veel moeite zette Adler hem onmiddellijk een interpretatie van het geval in de termen van zijn theorie uiteen. Toen de verbaasde Popper hem vroeg hoe Adler zo zeker kon zijn van de juistheid van zijn analyse, antwoordde deze: Dat leert mij mijn duizendvoudige ervaring! Waarop Popper: En nu, veronderstel ik, gaat U Uw ervaring als duizend-en-eenvoudig beschouwen!¹⁵ Popper had de ervaring gemaakt van de macht van de interpretatie.

Maar deze macht doet zich geenszins alleen gelden op gebieden zoals theologie en psychoanalyse. Integendeel. Popper ziet zich verplicht om uitdrukkelijk af te rekenen met een bepaalde wetenschapstheoretische richting welke precies de nadruk legt op de onmogelijkheid om wetenschappelijke theoriën te falsifiëren — het conventionalisme. De vaststelling bv. dat het smeltpunt van lood bij 335° ligt gaat men volgens het conventionalisme als onmogelijk weerlegbaar beschouwen, omdat ze als definitie van lood moet worden opgevat en bijgevolg al wat niet smelt bij 335° geen lood kan zijn.¹⁶ 'Volgens de conventionalist is de natuurwetenschap geen afbeelding van de natuur, maar een zuiver conceptuele constructie . . . Conventionalistisch opgevat, zijn natuurwetten door geen enkele observatie falsifieerbaar, want alleen deze wetten zelf bepalen wat een observatie en meer in 't bijzonder wat een wetenschappelijke meeting is'.¹⁷ Inmiddels is het conventionalisme niet meer in de mode, tenminste niet meer onder deze benaming. Maar het heeft zijn opvolger gevonden in het modieus zogenaamd operationalisme: 'Het *operationalisme*, als principe of als wetenschappelijke theorie, zegt . . . dat een term alleen dan empirisch betekenisvol is

(in de wetenschap aanvaardbaar is), als men er een operationele definitie voor kan geven'.¹⁸ Bedoeld is bv. een definitie van intelligentie door opgave van een bepaalde testprocedure. Wat een psycholoog, die een dergelijke test heeft toegepast, vertelt over de graad van intelligentie van de geteste persoon is dan, precies in de zin van het conventionalisme, uiteraard onweerlegbaar: want hij bedoelt met intelligentie absoluut niets anders dan de uitslag van zijn test. En dit noemt men dan, en zelfs per definitie, 'empirisch betekenisvol'! (Wat onze psycholoog overigens toelaat elk ander begrip van intelligentie als onwetenschappelijk te verwerpen, ook al mag hij zich eigenlijk slechts uitspreken over intelligentie in de zin die door zijn testprocedure gedefinieerd is.) Maar ook helemaal onafhankelijk van dergelijke wetenschapstheoretische opvattingen blijft het wetenschappelijk onderzoek volgens Popper bestendig bedreigd door de mogelijkheid en een tendens om aan eens vooropgestelde hypothesen of theoriën tot het uiterste vast te houden door elk gevaar van falsificatie stelselmatig te omzeilen. 'Men kan inderdaad (volgens Rudolf Carnap!) "voor om het even welk systeem van axioma's datgene bereiken wat "overeenstemming met de werkelijkheid" wordt genoemd",¹⁹ en dit . . . op verscheidene wijzen: door het bijtrekken van ad-hoc-hypothesen; door verandering van de zogenaamde 'toeorderingsdefinities' (...); door voorbehoud te maken met betrekking tot de betrouwbaarheid van een experimentator wiens dreigende observaties men uit de wetenschap uitschakelt door ze voor onzeker, onwetenschappelijk, niet objectief, als leugens en dergelijke te verklaren (...); en uiteindelijk door voorbehoud te maken met betrekking tot de scherpzinnigheid van een theoreticus (...)'.²⁰ Popper komt uiteindelijk tot het besluit: 'Wij kunnen aan het conventionalisme (het openlijk verkondigde en het feitelijk gepraktiseerde) slechts ontsnappen door een *beslissing*: namelijk door ons voor te stellen zijn methodes niet toe te passen en in geval van een bedreiging van ons systeem dit niet door een conventionalistische draai te redden en dus niet onder alle omstandigheden te trachten 'tot stand te brengen wat overeenstemming met de werkelijkheid wordt genoemd'.²¹

Met andere woorden: De macht van de interpretatie is zo groot, dat ook de moderne wetenschap, eens dat ze vertrekt van ononderzocht vooropgestelde beginselen, het gevaar van dogmatisme door geen enkele waarborg van methodische, logische of empirische aard kan ontsnappen, maar alleen door een vrij genomen beslissing.

5

Het belang van de opmerkingen van Popper zie ik vooral in het feit dat hij (overigens evenals reeds vóór hem Husserl, en onafhankelijk van deze) de aandacht heeft getrokken op de geweldige bedriegelijke en gevaarlijke macht van de interpretatie — als instrument van een dikwijls onopgemerkt

dogmatisme. Ik geloof echter niet dat er door het nemen van een beslissing zoals Popper die voorstelt veel aan te doen zou zijn. Hypothesen en theoriën worden nu eens gevormd om feiten te verklaren, en niet om door feiten tegengesproken te kunnen worden. Wie hypothesen of theoriën naar voren brengt, gaat op de eerste plaats moeten zorgen voor hun verifieerbaarheid, en slechts wanneer voor de verifieerbaarheid is gezorgd heeft het zin ook in de falsifieerbaarheid te voorzien. En ook al wordt de door Popper voorgestelde beslissing, om falsifiërende feiten niet te omzeilen, genomen en nageleefd, ze gaat altijd vooraf gegaan zijn door een andere en op de eerste plaats doorslaggevende beslissing, namelijk, een hypothese of theorie ononderzocht voorop te stellen, en dit tenminste totdat ze door bepaalde feiten hopeloos gediskrediteerd zou worden. Dat het gevaar bestaat dat feiten, welke met de vooropgestelde theorie niet stroken, op een of andere wijze zouden geneutraliseerd worden, dit is tenslotte slechts een bijkomstig gevolg van het feit dat van meetaf aan vertrokken wordt van vooropgestelde beginselen die heel het onderzoek gaan oriënteren. Daardoor wordt de vraagstelling, de probleemstelling vastgelegd, het thema van onderzoek, en zelfs een negatieve uitslag van dat onderzoek blijft een antwoord op de eens gestelde vraag en geen ander. Door slechts een vraag of een probleem te stellen, door slechts een hypothese of slechts een theorie (als mogelijk kader van verklaring) naar voren te brengen, gelooft men zich en anderen nog in niets vastgelegd te hebben. Men gelooft zelfs dat men zich tegen elk dogmatisme verzet door te eisen dat elke vraag en elk probleem onderzocht, elke hypothese en elke theorie moet getoetst worden. Maar totdat dat onderzoek ooit zou afgesloten zijn, gaan deze vraagstellingen en problemen, hypothesen en theoriën dan onze tijd, onze werkkraft en onze attentie in beslag nemen en onze uitkijk naar de werkelijkheid oriënteren. Men veronderstelt dat we 'al de tijd' hebben, dat we over onbegrensde werkkraft en onbeperkt concentratievermogen beschikken, en men vraagt eindeloos geduld van anderen die niet rechtstreeks of helemaal niet bij het voorgenomen onderzoek betrokken zijn: wacht maar af totdat we het grondig hebben onderzocht, totdat we nog dit en dat hebben bestudeerd. Het fundamenteel dogma waardoor we zodoende voortdurend bedreigd zijn is precies dit: wij hebben al den tijd, alsof de mens niet sterfelijk zou zijn.

Een fundamenteel dogmatisme bedreigt ons door de afwezigheid van rationele beginselen die ons zouden toelaten vast te stellen welke problemen we hier en nu op de eerste plaats zouden moeten en mogen aanpakken. En voor de oplossing van deze vraag zou geen algemene theorie met bijbehorende verificatie kunnen dienen, want de verificatie zou de vereiste beslissing niet rationeel funderen, maar — irrationeel — reeds een beslissing realiseren.

Slotopmerking

Traditioneel verbindt de voorstelling van het verschijnsel 'dogmatisme' zich met deze van godsdienst en theologie. Daarentegen heb ik hier van dogmatisme in verband met de moderne wetenschap gesproken. Niettemin geloof ik het volgende:

1) Men onderscheidt gewoonlijk tussen dogmatisme als een 'vorm' van denken, en de mogelijke 'inhouden' (dogmata) van een of ander 'voorbeeld' van dogmatisme. Ik vermoed dat dit een verkeerde veronderstelling inhoudt. Ik vermoed dat in de grond alle dogmatisme éézelfde fundamentele inhoud bezit, op éézelfde laatste dogma steunt.

2) Mij lijkt inderdaad dat dit, inhoudelijk gesproken, betekent, dat dogmatisme altijd neerkomt op theologisch denken, en theologisch denken altijd op dogmatisme.

Wat heet theologisch denken? Ook met betrekking hiertoe lijkt mij nodig op te merken dat men van het theologisch denken nog geenszins los staat wanneer men bv. het bestaan van God loochent (zoals trouwens omgekeerd niet ieder 'gelovige' theologisch denkt, dat hangt nog af van zijn begrip van 'God'). Wie Gods bestaan betwijfelt of loochent, kan niettemin denken dat hij daarmee het bestaan van het meest volmaakte wezen loochent, hij kan deze volmaaktheid als een ideale bestaanswijze beschouwen en al het eindige aan de maatstaf van dit ideaal meten, en het niet-bestaan van een dergelijk volmaakt wezen betreuren; zoals iemand bv. de realiseerbaarheid van de ideale staat van Plato zou negeren, maar niettemin deze ideale staat voor een ideale staat kan houden, alle bestaande staten meten aan dit ideaal en menen, dat men in de mate van het mogelijke zou moeten trachten dat ideaal te benaderen. Wie dergelijke voorstellingen over God bezit, denkt theologisch, ook al loochent bij het bestaan van een dergelijke God. Hij denkt theologisch, lijkt mij, voor zover zijn Godsbegrip de voorstelling inhoudt van het ideaal van een vereniging van alle mogelijke streefdoelen, van een overwinning van alle tegenstellingen, van een oplossing van alle problemen. Dit beschouwt de gelovige als in één wezen reeds gerealiseerd; maar theologisch denkt ook hij die het niet voor gerealiseerd houdt, maar voor ideaal. Zijn ideaal is: de alomvattende synthese, de grote harmonie.

Welnu, in de naam van een dergelijk ideaal gaat men zich verzetten tegen de tegengestelde mening: dat dit een wereld van conflicten is, dat niet alle mogelijke streefdoelen met elkaar verenigbaar zijn, dat niet alle tegenstellingen overwonnen kunnen worden, dat niet alle problemen kunnen opgelost worden, dat men veeleer altijd gaat moeten kiezen, dit en niet dat, dat kiezen heet afstand doen, dat men moet beslissen, of dit of dat, ook al lijkt dit én dat in principe wensenswaardig. Wie theologisch denkt, gaat daarentegen, op het plan van het weten, waar het object van keuze het thema is, een dergelijke keuze voor overbodig houden en voor een dergelijke keuze

geen reden zien: hij gaat het vraagstuk van de keuze van onderwerp als een rationeel onoplosbaar en overigens onbelangrijk vraagstuk beschouwen. Hij gaat dus het bestaan van zoiets als een thematisch of problematisch dogmatisme niet aanvaarden — en dit — het eigenlijk gevaarlijk dogmatisme — bijgevolg praktiseren.

En omgekeerd: hij die het bestaan van een thematisch of problematisch dogmatisme zou loochenen — bv. een wetenschapsmens van conventionalistisch-operationalistische trend —, zou dit tenslotte doen op grondslag van zijn overtuiging dat men rustig elke richting van onderzoek kan en moet nagaan, indien men maar behoorlijk doet wat men in elk geval kan doen, dat op de duur alles zich wel gaat tot een synthese samenvoegen of deze tenminste gaat benaderen en dat in deze uiteindelijke harmonie toch onze enige hoop bestaat.

In deze zin denkt theologisch, wie dogmatisch denkt, en denkt dogmatisch, wie theologisch denkt.

Het grote dogma, de God of de Godin van onze tijd heeft overigens een naam: *ontwikkeling*.

Noten

¹ D. van Ooijen, *Verkeer en alcohol, een criminologische studie over deelname aan het verkeer onder invloed van alcohol*. Assen, Van Gorcum & Comp., 1969.

² Blz. IX-X.

³ Blz. 83-84.

⁴ F. Van Steenberghen, *La philosophie au XIIIe siècle*, Louvain, Paris, Nauwalaerts, 1966, blz. 538.

⁵ Blz. 535.

⁶ Jean Jaurès, Discours du 11 février 1895; aangehaald bij A. Dondeyne, *Foi chrétienne et pensée contemporaine*, Louvain-Paris, Desclée de Brouwer, 2de druk 1952, blz. 185.

⁷ Dondeyne, blz. 186.

⁸ Blz. 186.

⁹ Blz. 175.

¹⁰ Blz. 174.

¹¹ Blz. 176.

¹² Cfr. R. Boehm, 'Thomas von Aquino, Philosophie und Theologie', in: ANAMNH-CIC E. A. Leemans, Brugge, De Tempel, 1970.

¹³ Aristoteles, *Metaphysica*, boek I, hoofdstuk 2 en *Ethica Nicomachea*, boek X, hoofdstuk 7.

¹⁴ Karl Popper, *Logik der Forschung*, Wien, Springer, 1935, blz. 13.*

¹⁵ Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, London, Routledge and Kegan Paul, 1963, blz. 35.

¹⁶ Volgens Cornelius, Zur Kritik der wissenschaftlichen Grundbegriffe, *Erkenntnis*, 2 (1931), fasc. 4; aangehaald bij Popper.

¹⁷ Popper, *Logik der Forschung*, blz. 40-41.

¹⁸ Etienne Vermeersch, *Epistemologische inleiding tot een wetenschap van de mens*, Brugge, De Tempel, 1967, blz. 41.

¹⁹ Rudolf Carnap, *Ueber die Aufgabe der Physik*, Kantstudien, 28 (1923), blz. 106; aangehaald bij Popper.

²⁰ Popper, *Logik der Forschung*, blz. 42.

²¹ Blz. 43.

* Dit en de navolgende citaten uit Popper (en Carnap) werden door de schrijver uit het duits in het nederlands vertaald.